

OBRAZ MENTÁLNÍ ANOREXIE V UMĚLECKÉ LITERATUŘE PRO DĚTI A MLÁDEŽ

Milena ŠUBRTOVÁ

Abstrakt: Příspěvek se zabývá problematikou poruch příjmu potravy (zejména mentální anorexie) ve světle jejich zobrazení v intencionální české i světové literatuře pro děti a mládež. Navzdory tomu, že poruchy příjmu potravy ohrožují stále širší okruh dětí a mládeže, nepředstavují příliš frekventované literární téma a s výjimkou textů vycházejících z bezprostřední životní zkušenosti autorů jsou ztvárňovány se stereotypy, které snižují estetickou úroveň i potencionální výchovný účinek této literatury. V kontextu české literatury pro mládež se tématu mentální anorexie a bulimie chopila pouze Ivona Březinová, která však setrvala v žánrovém zajetí dívčího románu (včetně happyendového klišé). Inspirativnější impulsy nabízí pohled na světovou literární scénu, kde je toto téma zpracováváno bez jakýchkoli tabu, s mnohdy šokující otevřeností, jež však v sobě nese i preventivní výchovný potenciál.

Klíčová slova: mentální anorexie, literatura pro děti a mládež, česká a světová literatura, výchovné působení

Mentální anorexie a bulimie jako jedny z nejčastějších poruch příjmu potravy budí v posledních desetiletích nejen pozornost lékařů a psychologů, kteří se s nimi setkávají ve svých ordinacích, ale také sociologů a pedagogů. Zejména mentální anorexie, charakterizovaná odmítáním jídla v důsledku urputné snahy zhubnout či získat kontrolu nad vlastním, zkrlesně vnímaným tělem, se totiž stává hrozbou prepubertálních dívek a stále častěji i chlapců.

František Krch uvádí, že mentální anorexie začíná nejčastěji ve věku 13 až 20 let. Přeceňováním fyzických proporcí při vlastním sebehodnocení a úvahami o formování postavy až k nezdravým parametrům se však zabývají zejména dívky již ve věku od 9 let. Nepřiměřený zájem věnovaný fyzické stránce nepochybně souvisí u prepubertálních dětí i s obsahem mediální produkce, která je ovlivňuje přímou cestou i nepřímými impulzy. Skutečnost, že v posledních letech lze na stránkách časopisů určených dívkám najít místo pěstování kultu vyhublých modelek spíše varování před nezdravým hubnutím, nepřímou potvrzuje fakt, že mentální anorexie přestává být vnímána jako výlučné onemocnění týkající se pouze specifické skupiny predis-

ponovaných osob spojených socio-profesním statutem (modelky, baletky apod.)¹.

Na českém knižním trhu je k dispozici dostatek odborných titulů zabývajících se poruchami příjmu potravy. Význam pro vhléd do dané problematiky, ale i pro prevenci a terapii však bezesporu má i umělecká literatura s touto tematikou². Mentální anorexie a bulimie jsou považovány za kulturně podmíněný syndrom (Krch, 1999: 61), rovněž z tohoto důvodu může být jeho literární reflexe cennou zpětnou vazbou, ovšem zároveň i nástrojem k proměnám postojů, hodnotových a kognitivních vzorů. V této souvislosti je zajímavé povšimnout si, jakým způsobem je mentální anorexie ztvárňována v intencionální umělecké literatuře pro děti a mládež.

Jednou z prvních českých autorek, která se tématu poruch příjmu potravy chopila, je Ivona Březinová³. Jako zkušená prozaička se ve své literární tvorbě začíná vědomě přiklánět k tzv. pomocné literatuře. Tento typ literatury, soustředěný na zachycení určitých problémových okruhů s prvotním cílem čtenáře pro ně zainteresovat, poučit o nich či výchovně zapůsobit, u nás v minulých desetiletích chyběl. Ve světové literatuře má přitom pomocná (návodná) literatura propracované osvědčené modely od lepopel pro nejmenší až po texty esejistického charakteru.

Série I. Březinové *Holky na vodítku* je volnou trilogií, propojenou výtvarným pojetím edice (comicsová, až hrůzně karikovaná podoba hrdinek vytvořených slovenským ilustrátorem Jozefem Gertli Danglarem), společným podtitulem, s nímž koresponduje i jednotně koncipovaný název (Jmenuji se...). Jeden z dílů je věnován dívce, která propadla drogové závislosti (*Jmenuji se Alice*), další gamblerce (*Jmenuji se Ester*) a třetí kniha vypovídá o problémech bulimičky: *Jmenuji se Martina* (2003). Příběhy mají i jednotnou kompozici: děj se odehrává v léčebně, kam jsou dívky umístěny poté, co v běžném životě došly kvůli svým problémům až na samý okraj propasti. Retrospektivně si vzpomínají na vše, co jejich zoufalému životnímu propadu předcházelo a tyto deníkové pasáže, v nichž se postupně odkrývá vznik a vývoj jejich životní situace, jsou prostřídány záznamy, v nichž se před čtenářem rýsuje obraz současného rozpoložení hrdinek. Deník je terapeutická záležitost, všechny ho píší z donucení jako součást léčby. Obě kompoziční pásma jsou od sebe odlišena i graficky. Hrdinky se v léčebně potkávají – hlavní postava jednoho románu je postavou epizodní v románu druhém. Tento prvek umožňuje autorce nazírat na jednotlivé postavy s určitým odstupem (například bulimička Martina reaguje opovržlivě na narkomanku Alici, zatímco z pohledu Alice je nechutná a nepochopitelná Martinino počínání). Březinová sledovanou problematiku

¹ Jako příklad poněkud rozporuplného působení na dospívající adresátky lze uvést zářijové číslo z roku 2008 časopisu *Top dívky*, který je českou verzí časopisu *Mädchen*. Vedle reportážní dvoust strany, která pod titulem „Zvítězila jsem nad anorexií!“ přináší varovné svědectví čtrnáctileté Natálie a názornou fotodokumentaci jejího boje s anorexií, se jenom o několik stránek dál v rubrice „Všechno, co ti udělá dobře“ objevují rady, týkající se hubnutí („Pokud chceš mlsat bez výčitek svědomí, neměla by sis dávat zmrzlinu do kornoutku, ale do kelímku. Až 200 kalorií můžeš ušetřit (sic!) pokud si dáš sorbety, ovocné nebo jogurtové zmrzliny nebo jejich light verze, které chutnají stejně dobře.“ „Bye, bye... vanilkový krém! Mňam! Lesní ovoce s vanilkovým krémem je božský dezertík (cca. 190 kcal.). Bacha! Dej si 30 min. badmintonu a kalorie z krému jsou fuč!“).

² Knihy jako důležitý zdroj poučení o poruchách příjmu potravy uváděli dětská respondenté v nedávno prováděných výzkumech. Srov. PŘINOSILOVÁ, D. Informovanost žáků základní školy v oblasti poruch příjmu potravy a stravovacích návyků. KACHLÍK, P.; HAVELKOVÁ, M.; PROCHÁZKOVÁ, L. Poruchy příjmu potravy – informovanost a prevence u žáků na 2. Stupni základních škol v Brně. Obě stati in ŘEHULKA, E. et al. *School and Health 21*. Přístupné z: http://www.ped.muni.cz/z21/sbornik_06_obsah.htm

³ Ivona Březinová (1964), prozaička věnující se všem věkovým kategoriím čtenářů. V posledních letech se v tvorbě pro děti a mládež systematicky zaměřuje na dříve tabuizovaná, problémová témata (například romská otázka, drogová závislost, fenomén stáří).

konzultovala s odborníky, lékaři, aby se vyvarovala laického či publicistického zjednodušování a typizování.

Martina je líčena jako oběť výchovného působení psychicky labilní matky. Ta poté, co je Martinin otec opustil, střídá partnery, přičítá své životní neúspěchy nadváze a zmítá se neúspěšně mezi různými dietami a nezřízeným obžerstvím. Martině zakazuje konzumaci sladkostí, aby si tloušťkou jednou nekazila život, nedokáže však před dcerou narysovat žádný pozitivní obraz budoucnosti (dceru vystavuje nepřijemnému obtěžování ze strany svých partnerů a vyvolává v ní strach z dospělosti). Martina začíná své sebevědomí odvíjet jedine od toho, jak dokáže kontrolovat své proporce a tělesnou hmotnost; přejídat, později hubnout a nakonec přejídat se a hubnutí si pojišťovat zvracením začíná ze vzdoru:

„Přejídala jsem se ze vzdoru, mami. Ty jsi totiž za mě rozhodovala úplně o všem. Bylo to jak život na silnici mezi dopravními značkami. Samé zákazy vjezdu a přikázané směry jízdy. Nikde, vůbec nikde nebyla žádná volba. Jen v jídle. Tam byla skulina, kterou prostě nešlo nevyužít. Bylo příjemné se přejídat a navíc vědět, že tím sama rozhoduju o svém těle. Bylo mi jedno jak. Hlavně, že to bylo moje vlastní rozhodnutí.“ (s. 25)

V Martině však zároveň sílí nenávisť k vlastnímu tělu. Proti matčině slabošství, v němž správně vycítí pravou příčinu zrychlujícího se kolotoče jejich životních proher, staví vlastní schopnost zapřít se a zhubnout. Ve čtrnácti letech se stává anorektičkou. Za snahou zhubnout je zpočátku i dívčina zoufalá snaha strhnout na sebe matčinu pozornost a setrvat v dětství – sice nikoli bezstarostném, ale přeci jen vzdáleném neradostné realitě matčina dospělého života.

„Jmenuji se Martina... a jsem bulimička.“ Zpověď začíná nekompromisním přiznáním, od něhož se konvergentně odvíjejí dvě dějové linie. Prostřednictvím deníku, který si Martina na příkaz lékaře z léčebny píše ve formě dopisu, je apostrofována dívčina matka. Martina se snaží přiblížit matce své pocity a zážitky, které spustily onemocnění. Druhé pásmo zastihuje Martinu v prostředí léčebny a zaměřuje se především na dívčin boj s nemocí: anorexie u Martiny vyústila v bulimii.

Přímý vypravěč je kombinován s technikou personálního vypravěče. Martinin zorný úhel a její vnitřní perspektiva umožňují nahlížet na dění očima dívky zápolící s nemocí, zatímco vnější perspektiva, z níž je zobrazována, skýtá určitou objektivizaci vyprávěného, nezbytnou pro zamýšleného dospívajícího recipienta⁴. Zvolená naračnická situace je ideální pro vytvoření identifikační vazby s přímým vypravěčem, jímž je sama Martina. Fiktivní adresát tohoto vypravěčského pásma – Martinina matka – hraje v recepčním procesu rovněž důležitou roli. Vyprávění získává silnější emocionální náboj, dojem bezprostřednosti, matčina postava slouží i jako odrazová plocha, vůči níž se lze vymezit.

Takto rozehraná naračnická situace by však mohla připravit text o jeho důležitý instruktážní rozměr. V linii Martinina denikového sebezpytování se tak často objevují i zprostředkované názory okolí a lékařů:

„Opravdu nevím. Pan doktor četl poslední zápis a říkal, že sama nevím, co chci. Že si ve vztahu k tobě odporuju. Že tě toužím trestat za tvoje chyby a přitom jsem vlastně ráda, že je máš. Prý si tvými skutečnými či domnělými chybami ospravedlňuju svoje vlastní selhání. Já vážně nevím, mami. Prostě nevím, no.“ (s. 37)

⁴ Podle údaje v tiráži je kniha adresována čtenářům od 14 let.

Rovněž retrospektivní kompoziční postup je důležitou součástí narační strategie, neboť umožňuje alespoň částečně objektivizovaný náhled na dřívější situaci:

„*Pak jsem cítila, že se mi pomalu vracejí síly, ale zároveň mě popadla hrůza, že přiberu a všechno to snažení bude pryč. Neviděla jsem svoje kostnatě vychrtlé tělo, a že mám propadlé tváře a špičatý nos. Pořád ještě jsem si připadala tlustá.*“ (s. 104)

Do jaké míry se autorce podařilo realizovat funkční aspekt textu? Věrohodně, s realistickými až naturalistickými detaily popisuje etiologii anorexie a bulimie (strach z dospívání, přejímání negativního matčina sebehodnocení, problematický vztah s matkou v neúplné rodině) i průběh léčby. Tyto pasáže lze hodnotit jako vysoce informativní a přitom si ponechávají hodnotu a zejména emocionální účinnost, vlastní uměleckým dílům. Problematičtější je ovšem řešení zápletky. Rozhodující silou v hrdinčině uzdravení se stává mladý terapeut, který je v léčebně na praxi a do dívky se zamiluje. Tento způsob řešení konfliktní situace lze považovat za nebezpečný – zejména poruchy příjmu potravy jsou onemocněním, jež vyžaduje značné úsilí pacientů při léčbě a nevěrohodný závěr tak vlastně znehodnotil onu ceněnou informativnost a výchovnost prózy. Březinová sice průkopnickou volbou vážného tématu i mimotextovými signály (jistá odpudivost a karikurní nadsázka dívčího portrétu na obálce) jakoby polemizuje s klišé dívčího románu, ovšem happyendovým závěrem zcela přitakala jeho konvenci.

Zajímavá je i kontextová situace, do níž se próza vřazuje. Anorexie a bulimie jsou ve světle ostatních příběhů trilogie *Holky na vodítku* vnímány více jako závislost (nadto s kriminalizujícím vyústěním, neboť bulimie je odhalena až po krádeži v obchodě s potravinami, jíž se Martina dopustí, aby uspokojila nutkavou touhu po jídle) než jako onemocnění. Na tzv. pomocnou literaturu je nutno klást poněkud jiné nároky. Primární je její informativní a formativní úloha, estetická funkce textu je nutná především proto, aby přilákala a posléze udržela čtenářovu pozornost, aby dokázala zapojit i jeho emoce a zainteresovat ho k přemýšlení nad daným problémem. Alespoň potud tedy text Ivony Březinové svoji roli splnil.

V kontextu české beletrie pro mládež se mentální anorexie objevuje jako centrální téma i v románu populární prozaičky Lenky Lanczové⁵ *Strípky mých lásek* (1999). Šestnáctiletá hrdinka Edita raněna odmítnutím chlapce, do něhož se zahleděla, se rozhodne radikálně zhubnout. Nedbá na varovné signály vlastního těla a postupně se u ní vyvíjí mentální anorexie. Motivací k zahájení léčby je pro ni až nový rysující se vztah s chlapcem Adamem, který – poučen tragickou zkušeností s anorexií ve vlastní rodině – dává dívce ultimatum.

Lanczová traktuje Editin příběh prostřednictvím přímého vypravěče, takže čtenáři je nabídnut pouze zorný úhel nemocné protagonistky. Tato narační situace sice vede k jednoduššímu navazování identifikační vazby, ale ztěžuje explicitní edukační působení textu. Popis průběhu onemocnění je zbaven rozměru vnitřního dramatu (které zakoušejí například hrdinka prózy I. Březinové či vypravěči konfesijně laděných textů) a omezuje se na učebnicovou charakteristiku, která není příliš přesvědčivá. Jak uvěřit anorektické hrdince, kterou přes výčet veškerých fyzických selhávání (od zesláblosti hladem, zvracením, absence menstruace, zimomřivosti) neopouští chuť na sexuální hrátky?

⁵ Lenka Lanczová (1964), populární autorka dívčích románů. Publikovat začala v 90. letech 20. století a několik desítek jejích vydaných románů se vyznačuje konstrukčními i jazykovými klišé triviální literatury. Čtenářky si autorka získává především svoji otevřeností (k otázkám sexu, životního stylu mladých).

Autorka se chopila společensky závažného tématu, avšak nevybočila z vlastních vyježděných kolejí nenáročného čtiva pro dívky a obraz nemoci zkrasila tím, že nedokázala vystoupit z šablonovitosti dívčího románu v jeho pokleslé podobě. I přes tuto výhradu lze prózu akceptovat jako text, který může na téma mentální anorexie upozornit.

V českém překladu byl vydán i text Jacqueline Wilsonové⁶ *První starosti* (1998, česky 2002), který představuje jeden z dílů volné série o dospívající Sally a jejích kamarádkách. Sally se začíná trápit svou postavou a zkouší domnělou tloušťku překonat drastickou dietou, posléze vyvolávaným zvracením. Uvědomuje si přitom riziko svého počínání, neboť fenomén mentální anorexie a bulimie zná z časopiseckých popularizací. Teprve konfrontace se spolužačkou trpící stejnou diagnózou vede Sally k prožetí.

Wilsonová přesvědčivě ukazuje, jak snadno lze vypěstovat nezdravé návyky. Tím, že nechává protagonistku, která je zároveň v roli vypravěčky, samotnou dospět k reálnému zhodnocení vlastní situace, uchovává textu i jeho výchovný potenciál.

Marliese Aroldová⁷ zasvětila poruchám příjmu potravy román *Zcela bez tíže*. Miriam trpí anorexií (1997, č. 2002). Zakomplexovaná Miriam se trápí a příčinu svých problémů spatřuje ve své postavě. Uniká do snění a vytváří si planetu jménem Orchidea, která je projekcí její touhy po štěstí, lásce a harmonii. Věčný souboj s chutí na jídlo, v němž začíná vítězit snaha zhubnout, provází hrdost na první úspěchy:

„Potlačila jsem hlad. Zvítězila nad chtivostí. Ovládala jsem své tělo. Dělal, co jsem si přála.“ (s. 47)

Pocit nadřazenosti, vyplývající ze silné vůle, jíž se donutila hladovět, vyniká zvláště ve srovnání s rodinou Miriam:

„V téhle rodině mě obklopovali slaboši. Máma se nedokázala prosadit. Táta hledal potají štěstí u jiné ženy (...). Polovičatosti, započaté plány, věci zanesené pískem. Velká slova, za nimi nic!“ (s. 52)

Miriam ztrácí realistický náhled na své tělo i na svět kolem sebe. Ani osud těžce nemocné spolužačky Silke, která umírá na rakovinu, nepřiměje Miriam k tomu, aby se na sebe zadívala z odstupů, očima druhých a začala si vážit života. Podvádí, lže, jenom aby se vyhnula jídlu. Fyzický kolaps ji přivádí do nemocnice a zde příběh během transportu sanitkou – zdánlivě nedotaženě – končí.

Prózu lze považovat za jednu z nejzdařilejších beletristických sond do myšlení mentálních anorektiků. Přispívá tomu i promyšlená práce s vypravěčem, kdy dochází k rozvrstvení promluvového pásma přímého vypravěče (v textu odlišeno typograficky) na dějově nosný proud a na nejniternější tok dívčích myšlenek, jejího snění, postupně však převládajícího nevybíravého sebeobviňování:

„Keksy, ty proklaté keksy! Vůbec jsem je neměla jíst! Ale udělala jsem to jenom kvůli Bobbymu! Kdybych odmítla, dotkla bych se ho! *Mizerná výmluva! Ty nenažraná náno, od kohokoliv jiného by sis je vzala také! Ve skutečnosti jsi jen čekala na to, aby ses zase mohla pořádně nacpat. Nemáš žádnou vůli, jsi slabá, přiznej to!* Opravdu to bylo

⁶ Jacqueline Wilson (1945), britská prozaička, autorka několika desítek románů a románových sérií pro děti a mládež.

⁷ Marliese Aroldová (1958), německá prozaička. Po studiu knihovnictví (se zaměřením na dětskou literaturu) se začala věnovat vlastní literární tvorbě, v níž systematicky sleduje ožehavá témata. V českém překladu byly vydány tituly *Veronika bere extázi*, *Já chci přece žít – Naďa je HIV pozitivní*, *Tolik radosti a lásky – Jak to bylo poprvé*.

jen kvůli Bobbymu! *Kecy! Nevěřím ti ani slovo. Mohla sis je vzít a dělat, jako bys jedla. To by stačilo. Ale ty tlustá svině jsi je doopravdy sežrala. A chutnaly ti!*⁸

Tim, že autorka ponechává konec otevřený a sleduje svoji hrdinku pouze na cestě do osidel nemoci, získává próza mnohem větší alarmující apel a zvyšuje se její potenciální účinek v preventivním boji proti poruchám příjmu potravy. Smrt mladičké Silke, plně touhy po životě, na rakovinu představuje varovnou paralelu k možnému vyústění osudu Miriam, jež si smrt nepřipouští, a přitom sama nastoupila cestu sebeničeni. Fabulační trik s úmrtím jedné z vedlejších postav má za úkol přesvědčit o křehké hranici mezi životem a smrtí; hrozbu smrti tak lze vztáhnout i k protagonistce románu Miriam. Jednoznačný závěr je nahrazen věcným, ryze informativním doslovem, který stručně sumarijuje možné příčiny, příznaky, následky i léčebné postupy u poruch příjmu potravy.

Specifickou skupinu představují texty vzniklé z autopsie. Nelze na ně uplatňovat stejná kritéria jako v případě běžné beletristické tvorby, neboť mnohdy jsou produktem či prostředkem terapie a jejich největší hodnotou je autenticita a bezprostřednost, s níž dokáží přiblížit sledovaný fenomén. V české literatuře s tematikou mentální anorexie a bulimie se vynořila dvě díla tohoto charakteru.

Neskrývaně autobiografická próza Martiny Kopríkové⁸ skýtá interpretační klíč již poněkud komplikovaným titulem: *At' si na to každé přijde sám. Zpověď modelky. Povinná četba pro -nácitelé a jejich rodiče* (2004). Trojdílnost titulu až překvapivě vystihuje hlavní ideově-tematické prvky prózy, byť kompozičně se rozpadá pouze na dva díly. První část nazvaná Anorektička ukazuje hrdinku Tamaru, jež se od třinácti let věnuje s podporou rodičů, poháněných vlastními nenaplněnými ambicemi a vidinou velkých výdělků, modelingu. Naivní, samolibá dívka utrpí první ránu, když jí v modelingové agentuře naznačí, že by potřebovala zhubnout. Hladovění přerůstá ve včasné diagnostikovanou anorexii. Vyhublá dívka zakusí další hořkou porážku, když s ní pro anorektickou vizáž přestane počítat její agentura. Tentýž spouštěcí mechanismus, jako tomu bylo u počátku onemocnění, vede paradoxně i k vyléčení. Tamara se během prázdnin za pomoci rodičů uzdravuje, byť některými z následků anorexie se bude cítit stigmatizována i nadále. Druhá část s výmluvným názvem Sebastian sleduje dívčiny dílčí úspěchy i prohry v modelingové branži a líčí její milostný vztah se starším mužem. Próza se soustřeďuje především na zachycení světa modelek a falešného pozlátka jejich práce, varuje před vyděračskými praktikami agentur – dívčino onemocnění je z tohoto pohledu pouze jedním z kamínek mozaiky, tvořící její jednostranně orientovanou dosavadní životní zkušenost.

Deklarovaný konfesijní charakter poněkud narušuje skutečnost, že přímá vyprávěčka líčí své prožitky z nespécifikovaného časoprostorového odstupu a ruší tak poněkud iluzi bezprostřednosti. Oddělení „prožívajícího já“ od „vyprávějícího já“ zde nemá ani žádoucí funkční aspekt, neboť hlavní postava v roli vyprávěčky neprodělává žádný

⁸ Martina Kopríková (1983) zahájila literární produkci během studia na Obchodní akademii, v současné době vlastní modelingovou agenturu. *Zpověď modelky* začala psát v 18 letech na základě vlastního životního příběhu, v reedici z roku 2007 byla rozšířena i o komentář z pohledu autorčiny matky. I další prózy vycházejí z autorčiny zkušenosti: *Společnice* (2005) se odehrává v prostřední pražských nočních klubech, které autorka poznala i jako diskžokejka; *Brunův koktejl – cesta ode dna ke dnu* (2006) je variací na *Zpověď modelky* a líčí osudy mladíka, zneužívajícího v honbě za dokonalým tělem anabolika a steroidy. Důvěrnou znalostí popisovaných prostředí a atraktivitou témat nahrazuje Kopríková nedostatek umělecké invence a stylizačních schopností.

vnitřní přerod a zůstává stále onou povrchní ukřivděnou dívkou jako na začátku. Ve vztahu k tématu mentální anorexie nemůže být prostřednictvím tohoto textu realizována poznávací funkce. Prózu negativně poznamenává i autorčina neschopnost stylizace a kompoziční gradace.

Sofistikovanější pohled na průběh vlastního onemocnění mentální anorexií podává knížka Petra Vomastka *Z deníku anorektika* (2000). Autor se vrací k období svého nelehkého dospívání, kdy si jako student prestižního pražského gymnázia vybudoval řadu anorektických postojů. Jeho próza je téměř detektivním pátráním po příčinách anorexie, jejíž propuknutí u sebe spojuje s vlastním perfekcionismem a konfliktním soužitím s autoritativní matkou. Pásmo deníkových záznamů a korespondence je s odstupem komentováno a konfrontováno s pozdějšími názory autora. Chronologicky řazené zápisky každodenních událostí jsou proloženy i vlastními verši. Deníkové záznamy i autentická korespondence jsou dojemné tím, jak banality všedního dne povyšují na události. Ze zápisků je dobře čitelná pisatelova zranitelnost a i přes přepjatost jejich slohu, jímž autor možná bezděčně dává najevo svoje intelektuálské sklony, z nich lze vycítit spíše nejistotu.

Čím se Vomastkova kniha odlišuje od jiných zpovědí? Především snahou převést vlastní trýznivé prožitky a zkušenosti do obecnější roviny, odhalit jejich skryté motivace a verbalizovat je, nezřídka v podobě přirovnání či metaforického obrazu, který je posléze dekodován a konkretizován: „*Může se však stát, že se člověk k některé ze svých potřeb staví jako k nevlastnímu dítěti a její opomíjení se stává více než pravidlem. Nebo ji dokonce odvrhne. Když odvrhnete děcko (sic!) nejspíše (sic!) jeho vriskot v prvních chvílích poroste do neúnosné míry, ale postupně se vyčerpá, začne slábnout a v konečné fázi umře. (...) Na úkor vytěsněné – odvržené – potřeby si anorektik bere do péče jiné děcko. Děcko, kterým je fascinován, které ho oslovuje na tolik, že by mu vůbec nevadilo (sic!) kdyby pro něj obětoval život. (...) Já jsem za tuto novou modlu pojal potřebu běhat. Ta se stala tím, co jsem se vši pečlivostí pěstil.* (s. 90)

V kapitole Interpretace pak tyto snahy vrcholí pokusem symbolicky traktovat mentální anorexii jako potíže s akceptováním okolního světa, „neintegrováný hlad a tedy neschopnost a odpor integrovat vlastnické touhy či se s nimi vůbec potýkat.“ Autor detailně popisuje i cesty, které vedly k jeho uzdravení, kdy odbornou lékařskou péči (hospitalizace) kombinoval s různými metodami autogenního tréninku (většinou na základě popularizační psychologické literatury).

Ačkoli v textu nefiguruje žádný konkretizovaný explicitní adresát, můžeme jeho projekci cítit v řadě jazykových prostředků, jakými jsou například časté řečnické otázky či apostrofy otevírající jednotlivé subkapitoly, dále pak komentáře, jimiž glosuje svá dřívější tvrzení. Kniha *Z deníku anorektika* je tak koncepčně, kompozičně i funkčně roztržena. Výchozí konfesijní charakter a memoárová linie vřazují text mezi beletrii, s čímž se nevyklučuje ani závěrem přiznaný terapeutický rozměr psaní: „*Uvědomil jsem si, že tato práce je především pokusem zúčtovat a vyrovnat se s asi nejhlubší epizodou mého dosavadního života. Psal jsem dál a jak práce vystupovala na světlo světa, uvědomil jsem si, že to vlastně není práce o mentální anorexii, ale daleko víc se blíží pojednání o dramatické epizodě ze života jejího autora.*“ (s. 234) Text, prosycený odkazy a citacemi z odborné, popularizační i krásné literatury, je však členěn v souladu s konvencemi naučné literatury (včetně soupisu použité literatury, z níž autor čerpal)

a původní beletristický záměr přesahuje výše zmiňovaná snaha zasadit vlastní příběh do obecných modelů (na základě odborné literatury), a naopak vyabstrahovat z vlastního příběhu určitá zobecnění.

Ve vztahu k dospívajícímu recipientovi se jako problematický jeví nejen kompoziční, ale i jazykový plán textu. Autentický deníkový materiál je sice záměrně ponechán bez pozdější jazykové redakce, ale množství gramatických a pravopisných chyb se objevuje i mimo tyto pasáže a vytváří tak nezáměrně komický kontrast k autorovu slovníku s přemírou odborné terminologie.

Vomastkova próza může mít svůj význam pro ty čtenáře, kteří nehledají atraktivní příběh plný dějových zvratů, avšak zajímají se o širší souvislosti mentální anorexie.

V autobiografické linii vyniká nejvíce próza *Vím, jak chutná vzduch* (2003, český 2005). Dánská autorka Maria Hirse v ní s podtitulem *Skutečný příběh modelky v boji s mentální anorexií* podává otevřenou výpověď o své nelehké životní etapě. Jako vítězka soutěže krásy v Dánsku získává atraktivní místo v Japonsku. Několik nevinných, bezděčných připomínek odstartuje bludný kruh hubnutí, jímž si Marie začne postupně ničit nejen pracovní kariéru, ale i zdraví. Hubnutí jako jediný životní cíl i náplň ji posléze izoluje i od přátelských kontaktů a vyčerpaná modelka se vrací do Dánska, kde se na matčino naléhání nechává hospitalizovat:

„Cítala jsem se rozpolcená na dvě půlky – jedna Marie byla ta rozumná, co si přála, aby byl život zas takový jako dřív, a druhá, nová Marie, se zase snažila všechno vměstnat do schémat a přísně sledovala každý pohyb, který jsem udělala.“ (s. 44)

Obrat v Mariině stavu přináší noční můra, v níž hrdinka poprvé zakusí intenzivní strach ze smrti a konečně se sama vědomě odhodlá s anorexií bojovat. Rozhodnutí však přichází až poté, co se mladá žena připravila o atraktivní práci, o partnerský vztah.

Próza, nesená důsledně v konfesijním tónu, přináší otevřené, šokující popisy destrukce i sebedestrukce postupně selhávajícího organismu bez jakýchkoli tabu. Syrové deskripce se nenesou v laciném senzačním tónu, ale zvyšují důvěryhodnost vyprávěčky, která nesmlčí ani ty nejpotupnější okamžiky a problémy v intimním soužití, jež s sebou onemocnění přináší. V doslovu autorka stručně rekapituluje následujících jedenáct let svého života. Trpká zkušenost s anorexií ji přivedla k dalšímu studiu a k profesi psychoterapeutky. Knihu psala nejen jako definitivní tečku za svým anorektickým obdobím, ale i jako varování:

„Postupem doby jsem došla k poznání, že člověk musí milovat sám sebe, aby dokázal milovat ostatní. Mýlně jsem se domnívala, že získám sebedůvěru díky tomu, že budou lidé obdivovat můj zevnějšek. Jenže sebedůvěra není to samé jako důvěra v sebe sama, a tak bych chtěla poprosit každého, kdo bude číst tuto knihu, aby se stal o ono dítě, které se nalézá v jeho nitru.“

K danému tématu se objevily i další překladové tituly, ty však již svým zaměřením i edičním pojetím míří až za hranice neintencionální literatury pro děti a mládež.⁹

Zatímco v české literatuře pro mládež se téma poruch příjmu potravy traktuje výhradně na ploše románů pro dívky, což v důsledku celou problematiku zužuje v duchu genderových stereotypů, ve světové literatuře pro děti a mládež nalezneme

⁹ Například kniha, vydaná v roce 2006 brněnským nakladatelstvím JOTA, Jo a Alice Kingsleyových *Alice v zrcadle (Drásavý příběh o boji matky a dcery s anorexií)*, zpracovaná s časovým odstupem z pohledu matky a nemocné dcery.

díla, obracející se plošněji k širší skupině adresátů: nejen k dívkám ale i k chlapcům všech věkových kategorií (většina románů je ovšem adresována čtenářům ve věku od 12 let). Rozdílly jsou také v míře otevřenosti, s níž je citlivé téma pojednáváno, i ve střetu s neidealizovanou realitou (včetně smrti), jíž jsou hrdinové a jejich prostřednictvím i dětští recipienti vystaveni.

Jako příklad lze zmínit román pro děti od 12 let *Skin* (Kůže, 2004) americké autorky Adrienne Maria Vrettos. Čtrnáctiletý protagonista Donnie, z jehož perspektivy je příběh vyprávěn, líčí v retrospektivě prohraný boj své starší sestry Karen s anorexií. Pohled nezavěšeného, jenž sám ze zprvu bezděčných detailů rekonstruuje obraz nemoci, kopíruje cestu za poznáním, kterou podstupuje i recipient textu. Román se však neomezuje jenom na problematiku anorexie. Protichůdné emoce, které ve vztahu k sestře za jejího života i po její smrti Donnie zakouší, ústí nakonec u hrdiny v krizi vlastní identity. Autorka tak rozšiřuje svůj román o důležité otázky, týkající se základních existenciálních oblastí.

Francouzský prozaik a dramatik Arnaud Cathrine, píšící pro děti i pro dospělé, volí rovněž chlapeckého hrdinu, jehož prostřednictvím se pokouší přiblížit podstatu anorexie. Florian, hrdina románu ve formě deníku *La vie peut-être* (*Možná život*, 2006), se nedokáže vyrovnat se smrtí nejlepší kamarádky, která zemřela na anorexiu. V prostředí psychiatrické kliniky, kde dívčin život vyhasl, se pokouší zpětně pochopit okolnosti i průběh dívčina onemocnění.

Francouzská prozaička Anne Percin adresovala román *Point de côté* (2006) mládeži od 14 let. Řeší v něm krizi osmnáctiletého hrdiny Pierra, který při autonehodě před sedmi lety tragicky ztratil bratra – dvojče. Rodiče od té doby strádají a Pierre, který se nedokáže vyrovnat s tím, že sám přežil, se nenávidí. Bludný kruh sebeobviňování a potlačované pochyby o sexuální orientaci u něj ústí v mentální anorexiu. Teprve přiznání si vlastní homosexuality a nečekaný objev lásky převáží nad chlapcovou podvědomou touhou zemřít.

Z beletristických titulů, přístupných v češtině, mají největší význam ty, které dokáží zprostředkovat pohled do nitra nemocného. Jsou to právě ony podivné obseze, nepřekonatelná nervozita spojená se situacemi, kdy se člověk s poruchami příjmu potravy dostává do blízkosti jídla, a zároveň posedlost jídlem, pro něž se nemocný jeví svému okolí směšným, podivínským či nechutným; které ho zbytečně vzdalují od rodiny a přátel a nezřídka vedou k naprosté sociální izolovanosti. Literární obraz může přímou zkušenost s anorexií zastoupit a pomoci zdravým (jako prevence i v kontaktu s nemocnými, jimž pak dokáží lépe rozumět) i nemocným, kterým poskytnou pohled „za zrcadlo“, paralelu k vlastním pocitům i stavům. Po této stránce je zapotřebí vyzdvihnout prózu Ivony Březinové a Marliese Arold. Obě autorky prozrazují důvěrnou obeznámenost s tématem a pronikají pod povrch učebnicových charakteristik popisovaných jevů.

Druhým žádoucím prvkem u této pomocné literatury je její návodnost – tedy schopnost více či méně skrytě tlumočit instrukci nebo vyvolat reakci v jejím duchu. Instruktažní cíl deklaruje většina uvedených textů. Hlásí se k němu především prózy vybudované na autobiografickém základu, kde autoři zúročili své vlastní zkušenosti a těžké období jejich nemoci tak získalo zpětně smysl právě tím, že se mohli o své

prožitky podělit, dát jim obecnější rozměr a význam varovného exempla. Z produkce dostupné v českém jazyce bych po této stránce vyzvedla zejména knížku Petra Vomastka *Z deníku anorektika*, která může inspirovat zevrubnou analýzou niterných stavů pisatele a terapeutických cest, které volil. Naopak z tohoto pohledu se jeví diskutabilní knížka Martiny Kopřivové, v níž se i rodiče brání dceřině hospitalizaci. Jakkoli Kopřivová zdůrazňuje, že byla ohrožena na životě, popisovaný průběh léčby (včetně rodičovského spikleneckví, s nímž společně s dcerou obelhávají lékaře) obraz nemoci spíše bagatelizuje. Zpověď, kterou napsala Maria Hirse, je pro čtenáře cennější nejen vědomou snahou potlačit autostylizaci (na rozdíl od sebestředné Kopřivové a jejích nepřekonaných ublíženeckých postojů) a podat objektivní, i když osobní pohled na nemoc, ale i nesporně vyšší uměleckou hodnotou, od níž se odvíjí i emocionální působivost.

Pro potřeby školní praxe je tak k dispozici alespoň několik uměleckých děl, s nimiž lze pracovat v rámci některé ze vzdělávacích oblastí rámcového vzdělávacího programu, nebo je doporučit v širším mimoškolním edukačním prostoru. V literární produkci dostupné v českém jazyce však schází stále vrstva uměleckonaučné či naučné literatury s daným tématem, určené přímo dětem, která v zahraniční literatuře tvoří přirozený pendant k beletristickým dílům. Druhým úskalím je skutečnost, že většina beletristických děl s tematikou poruch příjmu potravy, vydávaná u nás, se vřazuje do okruhu literatury s dívčí adresátkou. Je tedy pravděpodobné, že chlapečtí recipienti se literárnímu ztvárnění daného tématu vyhnou právě pro ono úzké propojení se specifickým žánrem. Důležitým úkolem učitele, který chce využít uměleckou literaturu jako spojence a prostředek k lepší informovanosti a prevenci, by měla být motivační práce s textem, aby se všichni žáci alespoň cestou literárního obrazu dokázali s problematikou poruch příjmu potravy důvěrně seznámit a zaujmout k ní poučený postoj.

MENTAL ANOREXY AND ITS REFLEXION IN LITERATURE FOR CHILDREN AND YOUTHS

Abstract: The paper deals with the problem of food intake disorders (mainly mental anorexia) in the light of their depiction in the intentional Czech and world literature for children and youth. Despite the fact that food intake disorders have been endangering an increasing range of children and youth they are not frequent literary topic and with the exception of texts resulting from the direct experience of authors they are treated with stereotypes lowering the aesthetic level and the potential formative impact of this kind of literature. In the context of the Czech literature for youth it was only Ivona Březinová who dealt with the topic of mental anorexia nad bulimia but she remained in the genre constraints of girl novel (including a happy-end liché). More inspiring impulses come from the world literary scene where the topic has been treated without any taboos, sometimes with a shocking openness which, however, also bears a preventive formative potential.

Keywords: mental anorexia, literature for children and youth, Czech and world literature, formative impact